

Å velge kjedsomheten

Dag Jørgen Hansen

om Pål Norheims *Z* (Gasspedal 2005)

Ikke alt kan sies, og alt kan dermed heller ikke skrives. Pål Norheim tar høyde for dette i *Z*. I kontrast til den meddelelsesfeber og ekshibisjonisme som er så vanlig i vår (medie-)kultur, fremheves ”den indre sensur”. Denne settes i relasjon til befrielsen i å ikke se alt, fascinasjonen over å ikke vite alt, en fascinasjon som er parret med nysgjerrighet og vitebegjær. I Uganda møter jeg-fortelleren en hotellresepsjonist som har vært fangevokter under Idi Amins regime. Uganderer blir imidlertid avbrutt før han rekker å fortelle hele sin historie, og jeg-et får seg ikke til å be ham fullføre den, selv om han er aldri så nysgjerrig. Han bevarer nysgjerrigheten og velger å ikke vite. Denne indre sensur tematiseres gjennom et språk der ikke alt faller logisk på plass. Fremstillingen er tilslørende og full av paradokser. Derfor er det vanskelig å finne en klar sammenheng i boken; den bevarer sine gåter selv etter flere gjennomlesninger.

Om noe skal kunne fremstå som en fellesnevner i *Z*, må det være refleksjonene rundt det fremmede og det fjerne. Fortelleren har tidsmessig, geografisk eller kulturell distanse til det betraktede, og han tillater seg å la avstanden forbli avstand – uten at han dermed dyrker denne på naivt vis. I stedet tas hele spenningsfeltet rundt det fremmede og eksotiske opp til behandling, og det belyses fra flere innfallsvinkler.

Jeg-fortelleren i *Z* heter Pål, og deler mye av sin forhistorie med forfatteren Pål Norheim. På grunn av de biografiske elementene, som utvilsomt er til stede i boken, samt de teoretiske og filosofiske refleksjonene, er det naturlig å lese *Z* som en samling essays – en sjanger som Norheim ved tidligere anledninger har vist at han behersker. En stor del av handlingen er lagt til Øst-Afrika (Tanzania, Zanzibar og Etiopia). Fortelleren bodde der som misjonærbarn i barndommen, og i voksen alder vender han tilbake og ser på landskapet, kulturen og sin egen oppvekst med et nytt blikk, belyst av voksenerfaringen og gjennom vestlige briller. Må det fremmede nødvendigvis være eksotisk? De overdådige utsmykkede dørene på bolighusene på Zanzibar setter i gang refleksjoner rundt dette:

Etter å ha betraktet en slik dør, kan man få fornemmelsen av at man er ved veis ende – at dørene bare er til for å beskues av folk som kommer langveis fra; at det ikke finnes noe bakenfor dem og at man kan vende hjem igjen. [...] Likevel blir jeg her, uke for uke, måned for måned, mens jeg venter på at kjedsomheten, denne

gjennomsiktige hinnen mellom besøkende og fastboende, skal feste seg lik kontaktlinser til pupillene.
(12)

Distansen til det fremmede tematiseres gjennom at dørene betraktes og beundres, uten at betrakteren lar seg friste til å se hva som befinner seg bakom dem. På den ene siden kan denne episoden ses i relasjon til overflatiske turistenes manglende vilje og evne til å se under overflaten, men samtidig kan den eksemplifisere en vilje til å bevare avstand til det ukjente – for å forbli i undringen. (De som har sett *Pompeii og Pilt* i barndommen vet hvor besnærende fascinerende stengte dører kan være). Jeg-fortelleren velger imidlertid en tredje løsning: Han venter på kjedsomheten, ”denne gjennomsiktige hinnen mellom besøkende og fastboende” (12), for han gjennomskuer vrangforestillingene som ligger i enhver betraktning av det eksotiske: Han ser hvordan de innfødte kan spille på turistenes eksotisme gjennom å tilby dem akkurat de kitsjbildene de ønsker.

Det å gjennomskue de arrangerte kitsjbildene settes i interessant relasjon til en psykiatrisk pasient som gjennomskuer sine egne hallusinasjoner og vrangforestillinger idet hun utbryter: ”Nå halser jeg, dere; jeg ser en edderkopp på kneet mitt!” (fotnote 2, 14-15. ”Å halse” er en institusjonssjargong for å hallusinere.) Slike episoder setter med nødvendighet i gang refleksjoner hos leseren; refleksjoner som ofte favner videre enn de temaer som behandles eksplisitt. Z problematiserer om det er de sunne og friske blant oss som best er i stand til å gjennomskue illusjonene i virkeligheten som omgir oss. Det tas heller ikke for gitt at det i det hele tatt finnes noe virkelig bak illusjonene. ”Må man ikke misunne pakketuristen for hans intakte evne til å la seg forføre av en palmestrand, en orientalsk gatescene, en dhow med fulle seil mot solnedgangen?”, spørres det. Og – i forlengelsen av dette: Er det ikke naivt å tro at vi skal kunne finne ren natur, ren essens, om vi bare skreller bort alle masker og all utvendig staffasje? Oppnår vi da egentlig noe annet enn å berøve omgivelsene sin (kanskje falske) sjarm og estetikk?

Z behandler med andre ord de virkelig store spørsmålene. Det dreier seg om hvordan mennesket oppfatter verden – intet mindre. Men når fortelleren skal ta stilling til disse spørsmålene, er han svært forsiktig med å konkludere bastant. I stedet praktiserer han kunsten å innta begge sider i diskusjonen samtidig. Han vil la seg fascinere av illusjonene samtidig som han gjennomskuer dem. Han ”kan gjennomskue det

eksotiske som en banal drøm: *en illusjon og dens dementi, side om side*”, og han reflekterer over at den som skal beskrive det eksotiske, ter seg som ”en tryllekunstner som avslører sine kunster i samme øyeblikk som han utfører dem”. (17-18) Dermed blir også Norheims prosjekt, som i høy grad beskjeftiger seg med det eksotiske, implisitt kommentert. Norheim avslører nemlig sine egne litterære kunstgrep idet han benytter dem, og fremstår dermed forsvarsløs, men samtidig uangripelig – for hvem kan vel angripe en som allerede fra alle mulige innfallsvinkler har angrepet seg selv?

Det kan innvendes at Norheim står i fare for å bli like flytende som Heraklit, som i *Z* fremstilles som selve inkarnasjonen av det uforståelige tåkeprat, men forfatteren har som sagt gjort seg immun mot denne innvendingen. For leseren blir dunkelheten omtrent like fascinerende som ”den indre sensur” er for fortelleren; det uavklarte er mer spennende enn det åpenbarte. Slik gjenspeiler formen innholdet, og dunkelheten fremstår som en bevisst strategi fra Norheims side. Fortiden får også forbli i en spennende uavklarhet, og selv voksenlivets analytiske blikk kan ikke frarøve fortelleren fascinasjonen ved det forgangne og barndommens tid, som etter hvert har blitt ganske så fremmed for ham. Særlig interessante er refleksjonene rundt kristendommens misjonsidé, som jeg-et i barndommen friksjonsfritt var sosialisert inn i, men nå tar et sviende oppgjør med:

Som alle de andre som befant seg innenfor misjonens idé, hadde jeg lært at det var tilstrekkelig at én eneste fra hvert folkeslag lot seg omvende og bli døpt – så ville endetiden inntreffe og himmelrikets porter åpnes for den hvite flokk. [...] Og det var fristende, i det minste som et svimlende tankeeksperiment, å forestille seg en strategi hvor man fremskyndet prosessen – med dyktige lingvister og glødende forkynnere kunne man kanskje forårsake at det eskatologiske herlighetsriket inntraff etter bare noen få år? (33)

De som i barneår har befunnet seg på innsiden av misjonens idé vil kjenne igjen denne besnærende tanken, og den barnlige refleksjonen avkler kanskje mer effektivt enn noen antireligiøs teori de misjonærer som har blikket så stivt festet på evigheten at de blir blinde for sine nære omgivelser. Når fortelleren i voksen alder returnerer til Misjons-sambandets gjestehus i Addis Abeba, leser han refleksjoner over den eskatologiske herlighet i en bok utgitt på Lunde forlag. De kristne tankene om skyld og soning settes så av fortelleren i forbindelse med Freuds psykoanalyse: ”Hver elleveårige pike er en slagmark hvor kampen mellom Jesus og Antikrist utkjempes uavlatelig. [...] Selv ble

jeg i meget ung alder klar over hvor liten tid det gikk mellom hver gang en syndig tanke dukket opp i min sjel". (34) I psykoanalysen kjenner jeg-et igjen den selvdissekerende introspeksjon han ubevisst bedrev i barndommen, og nettopp dette er et sentralt tema i boken: Å kjenne seg igjen, å gjenfinne selvets forutsetninger i fjern fortid eller under fjerne himmelstrøk.

Det reflekteres rundt hvorvidt unike sansninger og genuint nye fenomener kan eksistere, og – som alltid – stilles en lang rekke spørsmål som fortelleren ikke forsøker å besvare tilfredsstillende. Tesen er at intet geografisk sted er "seg selv" når alle steder ligner på hverandre. Er det ikke slik at vi speiler oss selv i omgivelsene, slik at alle observasjoner vi gjør, blir del av det samme og dermed er gjenkjennelser eller – i Nietzscheansk forstand – gjentakelser? Kan man i et slikt perspektiv egentlig si noe om verden, eller "slynges man med nødvendighet tilbake i sitt indre, og glemmer den verden ens [...] spørsmål var rettet mot"? (22) Spørsmålene er store, men episodene som fremkaller dem, er trivielle. Fortelleren kjenner igjen episoder fra barndommen når han som voksen besøker Afrika, og disse gjenkjennelsene får konsekvenser for hans handlingsmåter i voksenlivet. Særlig muntert fremstilles dette når han på Misjonssambandets gjestehus instinktivt skjuler sigaretten i hånden når det kommer noen, i frykt for å bli oppdaget av en av barndommens lærere:

[...] på gjestehuset til Norsk Luthersk Misjonssamband er det ikke lov å røyke. Jeg har ikke sett noen forbudsskilt, men å henge opp skilt hvor det utrykkelig blir gjort oppmerksom på at man ikke har lov til å nyte tobakk, alkohol eller utenomekteskapelige gleder, virker her like overflødig som om det hadde stått: "Drap ikke tillatt i gjestehusets værelser". (30-31)

Sitatet kan kanskje tjene som eksempel på hvordan forestillinger om rett og galt, skyld og uskyld kan institusjonaliseres i maktorganisasjoner og gjøres gyldige for enkeltindivider gjennom sosialisering. Men først og fremst legger vi merke til den vittige, presise stilen, som går igjen i Norheims forfatterskap. En ironi som veksler mellom å være uskadelig-gjørende og spydig, gjennomsyrer det hele slik at det blir vanskelig å finne en gjennomgående norm; ja, det blir problematisk å i det hele tatt lete etter en slik.

Med sine 62 sider er Z den mest omfangsrike av Biblioteket Gasspedals utgivelser så langt. Den er preget av et språklig overskudd, en overstrømmende begeistring for språket selv, noe som også kan fornemmes uten å gå omveien via refleksjoner rundt det tematiske og det formelle.